

ВИКОРИСТАННЯ ЗАСОБІВ КУЛЬТУРИ У ВІДНОВЛЕННІ МИРУ НА ТЕРИТОРІЯХ, ПОСТРАЖДАЛИХ ВНАСЛІДОК ВІЙСЬКОВИХ ДІЙ

Роль чинника культури у подоланні конфліктів. Ідеологія та загальні напрями використання засобів культури у зміцненні миру і толерантності у діяльності національних держав та міжнародних організацій визначаються Резолюцією, схваленою Генеральною Асамблеєю ООН 25 вересня 2015 р. «Перетворення нашого світу: Порядок денний в області сталого розвитку на період до 2030 року»¹, де, зокрема, зазначене наступне зобов'язання країн, що її підписали: «Ми зобов'язуємося пропагувати міжкультурне розуміння, терпимість, взаємну повагу та етику глобального громадянства і спільної відповідальності. Ми усвідомлюємо природне і культурне розмаїття світу і визнаємо, що всі культури і цивілізації можуть сприяти сталому розвитку і виступати в якості вирішальних факторів його забезпечення».

Глобальні цілі національних урядів у сфері налагодження миру та партнерства визначені підсумковим документом ООН «Порядок денний в області сталого розвитку на період до 2030 року», де культура уперше розглядається як рівнозначний поміж іншими засіб досягнення людством глобальних цілей. Як підкреслив керівник сектору культури ЮНЕСКО Джоті Хосаграхар, нині «захист культури і сприяння її розвитку є не тільки окремим завданням, а й способом досягнення цілого ряду цілей у галузі сталого розвитку. Так, культура безпосереднім чином сприяє безпеці та стійкості міст, економічному зростанню і забезпеченню кожної людини гідною роботою. Вона вносить вклад у скорочення нерівності, захист

¹ Резолюція A/RES/70/1, схвалена Генеральною Асамблеєю ООН 25 вересня 2015 р. «Перетворення нашого світу: Порядок денний в області сталого розвитку на період до 2030 року» // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N15/291/92/PDF/N1529192.pdf?OpenElement>

навколишнього середовища, заохочення гендерної рівності, побудову миролюбних і відкритих товариств»².

Довідково. Існує багато міжнародних документів, в яких чинник культури посідає провідні місця у справі налагодження миру. Найбільш відомий з них – резолюція 53/243, ухвалена Генеральною Асамблеєю ООН 13 вересня 1999 р. «Декларація та Програма дій в області культури миру», в якій визначається широка панорама дій та заходів, які спрямовують національні уряди та міжнародні організації на встановлення миру³. В цьому документі поняття «культура миру» використовується як синонім цілісної стратегії дій, яка націлена на подолання конфліктів та воєн. Зазначається, що «культура миру є поєднанням ціннісних установок, світоглядних поглядів, традицій, типів поведінки і способів життя», які засновуються на загальногуманітарних принципах. До яких, зокрема, належать відмова від насильства через освіту, діалог та співробітництво, наголошується на необхідності поваги до демократичних цінностей, справедливості, толерантності.

В Україні ініціатива ПРООН щодо зміцнення соціальної згуртованості, примирення і терпимості реалізується за фінансової підтримки урядів Швеції і Швейцарії. Так, 16 листопада 2016 р. з нагоди Міжнародного дня толерантності у межах Програми ООН спільно з Донецькою обласною державною адміністрацією було проведено фестиваль «Донеччина за толерантність», з метою привернення уваги громадськості до необхідності прояву поваги і толерантності до різноманіття культур, представлених у Донецькій області. Під час проведення фестивалю понад 700 учасників мали можливість познайомитись із надбаннями культури народів Вірменії, Грузії, Греції, Польщі, інших країн і етнічних груп. На думку радника ПРООН з питань відновлення та стабілізації Кунала Дхара, «для ПРООН пріоритетом є стабілізація життєдіяльності і збільшення економічних можливостей для людей і громад, щоб вони могли повернутися до свого звичайного життя. Не менш важливим пріоритетом є сприяння прояву поваги до різноманітності, а також розбудова культури толерантності і поваги один до одного шляхом діалогу і взаєморозуміння. Ми сподіваємося, що ці заходи допоможуть

² Вклад культури у досягнення Цілей Сталого Розвитку. Кур'єр ЮНЕСКО, квітень-червень 2017 // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://ru.unesco.org/courier/aprel-iyun-2017-g/vklad-kultury-v-dostizhenie-celey-ustoychivogo-razvitiya>

³ «Декларация и Программа действий в области культуры мира». Принята резолюцией 53/243 Генеральной Ассамблеи от 13 сентября 1999 г. Офіційний сайт ООН. Документи // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/culture_of_peace.shtml

людям побудувати мости і сприятимуть взаємоповазі між громадами, які постраждали від конфлікту»⁴.

Нещодавно було представлено щорічний План гуманітарного реагування, який реалізується місією ООН в Україні. Як зазначив Гуманітарний координатор системи ООН в Україні Ніл Вокер, презентуючи План гуманітарного реагування на 2018 р., його метою є надання критично важливо гуманітарної допомоги та захисту для 2,3 мільйона людей протягом поточного року. Цю допомогу надаватимуть 32 міжнародних та 16 національних агенцій. Для цих цілей буде використано близько 187 млн дол. США⁵. Гуманітарна допомога надаватиметься за кількома напрямками: захист, охорона здоров'я і забезпечення харчування, освіта, водопостачання, санітарія і гігієна, первинна реабілітація та надання засобів для існування.

Значну увагу у зазначеному плані приділено напрямку освіти, серед завдань якого визначається, що освітні програми «підвищать якість та підтримку викладачів і учнів, щоб допомогти їм впоратися з впливом травм, стресів та насильства за допомогою необхідних соціально-психологічних послуг та інших заходів, включно з позашкільними заняттями, навчанням життєвих навичок та навчанням у надзвичайних ситуаціях»⁶.

Завдання, що ставляться у межах освітнього напрямку, багато в чому співмірні завданням культурного розвитку. Оскільки йдеться саме про гуманітарну реабілітацію дітей та вчителів та інтеграцію їх до соціокультурного простору України. Водночас при підготовці аналогічного Плану гуманітарного реагування на 2019 р. доцільно акцентувати увагу на

⁴ Розбудовуючи мир на принципах терпимості та солідарності. ПРООН Україна. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/presscenter/articles/2016/11/16/forging-peace-through-tolerance-and-solidarity.html>

⁵ Гуманітарні організації потребують 187 мільйонів доларів США для надання життєво важливої гуманітарної допомоги та захисту для 2,3 мільйона людей на сході України у 2018 році сайт ООН Україна // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.un.org.ua/ua/informatsiinyi-tsentr/news/4253-humanitarni-orhanizatsii-potrebuiut-187-milioniv-dolariv-ssha-dlia-nadannia-zhyttievo-vazhlyvoi-humanitarnoi-dopomohy-ta-zakhystu-dlia-2-3-miliona-liudei-na-skhodi-ukrainy-u-2018-rotsi>

⁶ План гуманітарного реагування січень — грудень 2018 р. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.humanitarianresponse.info/sites/www.humanitarianresponse.info/files/documents/files/humanitarian_response_plan_2018_ua.pdf

проблемах культурного спрямування. Очевидно, що така новація сприятиме комплексності Плану і повністю відповідатиме його стратегічним завданням.

Довідково: На територіях, постраждалих внаслідок військових дій, проводиться чимала робота українськими волонтерами та творчими колективами. Для ілюстрації вкажемо декілька заходів, які пройшли у першій половині 2018 р. Зокрема, це - Міжнародний фестиваль «Маріупольська книжна толока», під час якого відбулися зустрічі з митцями, майстер-класи, тематичні дискусії, виступи театральних та музичних колективів. У 12 містах Донецької та Луганської областей реалізовувався проект «Культурний Майнінг 2018», направлений на підтримку менеджерів культурного напрямку. Проект реалізується за підтримки USAID. У чотирьох містах Донеччини: Добропіллі, Костянтинівці, Маріуполі та Покровську в рамках всеукраїнського проекту «Місто-сад» створено нові публічні території для місцевих жителів. У Краматорську відбувся концерт відомого симфонічного оркестру «Lords of the Sound». У березні, у рамках проекту «Український Схід», на Луганщині було проведено низку культурно-мистецьких акцій «Шевченківські дні». Зокрема, відбулися зустрічі з митцями в бібліотеках, читацька конференція, відкриття виставки народних майстрів. Був проведений флеш-моб з читання творів Тараса Шевченка. В Авдіївці Донецької області відбувся фестиваль мистецтв «Авдіївка ФМ».

Необхідність нормативно-правового та законодавчого забезпечення культурної політики реінтеграції. Як свідчить світовий досвід, відновлення миру на територіях, постраждалих внаслідок військових дій, пов'язане із необхідністю вирішення великого комплексу проблем, які не обмежуються винятково безпековими та політичними питаннями. Незважаючи на важливість застосування культурного чинника для подолання наслідків гуманітарної катастрофи на територіях, постраждалих від військових дій, необхідно констатувати відсутність законодавчого забезпечення пріоритетного статусу культурної політики у справі реінтеграції. Так, стаття 4 «Пріоритети державної політики у сфері культури» базового Закону України «Про культуру» визначає пріоритетними наступні напрями: розвиток культури української нації, корінних народів та національних меншин України; збереження, відтворення та охорона історичного середовища; естетичне виховання громадян; розширення культурної інфраструктури села⁷. На часі перегляд цих пріоритетів. Зокрема, чинний закон потребує доповнень щодо визнання пріоритетного статусу культурної

⁷ Закон України «Про культуру» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, № 24, ст.168) // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2778-17>

політики у справі гуманітарної інтеграції територій, постраждалих внаслідок військових дій.

У Законі України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» лише побічно згадується культура як засіб реінтеграції. Зокрема, стаття 6 серед основних напрямів захисту прав і свобод цивільного населення на тимчасово окупованих територіях містить положення щодо сприяння забезпеченню культурних потреб і підтримання культурних зв'язків⁸. Пріоритетними визначаються безпекові, політичні та економічні чинники, здатні забезпечити встановлення миру. Проте чинник культури не розглядається як такий, що може бути ефективним у реінтеграції цих територій.

У Законі України «Про Український культурний фонд» серед визначених пріоритетів також відсутні згадки про необхідність культурної роботи на деокупованих територіях. У 2018 р. Український культурний фонд (УКФ) планує підтримати 165 проектів по трьом основним напрямам. Мінімальна сума гранту – 50 тис. грн, максимальна – 2 млн грн. УКФ підтримуватиме проекти по трьом напрямам: «індивідуальні проекти», «проекти національної співпраці» та «проекти міжнародної співпраці»⁹. Тож необхідно, щоб пріоритетними у фінансовій підтримці були проекти, націлені на відновлення миру на зазначених територіях.

Красномовним прикладом нехтування значенням культури є зволікання із прийняттям законопроекту «Про внесення змін до деяких законів України щодо надання права на доступ до культурних цінностей та культурних благ внутрішньо переміщеним особам та ветеранам війни» (zareestrovaniy u

⁸ Закон України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2018, № 10, ст.54) // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2268-19/page?text=%EA%F3%EB%FC%F2%F3%F0>

⁹ 2018 року Український культурний фонд (УКФ) планує підтримати 165 проектів по трьом основним напрямкам // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://detector.media/infospace/article/137729/2018-05-22-ukrainskii-kulturnii-fond-planue-pidtrimati-165-proektiv-tsogo-roku-yuliya-fediv/>

Верховній Раді України ще 2015 р.¹⁰). Проект закону було розроблено з метою створення умов соціально-культурної адаптації внутрішньо переміщених осіб та ветеранів війни. Зокрема, у ньому пропонується забезпечення доступу до культурних благ, що передбачає надання права пільгового відвідування закладів культури. Автори законопроекту вважають, що культура має стати інструментом ефективної адаптації цих категорій громадян до соціокультурного простору України. Проект Закону містить завдання для Кабінету Міністрів України щодо розробки і впровадження комплексних державних програм підтримки та соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб та ветеранів війни – учасників бойових дій. Законопроект досі не ухвалений, незважаючи на позитивні висновки профільного парламентського комітету та Головного науково-експертного управління Верховної Ради України.

Урядові програми також не використовують потенціал культури належною мірою. У Плані пріоритетних дій уряду на 2018 р. у розділі «Розвиток людського капіталу», де містяться завдання профільному міністерству, відсутні завдання застосування культури у процесах реінтеграції¹¹. Зокрема, бракує програми дій у царині культури у розділі «Вирішення проблемних питань на територіях, що зазнали негативного впливу внаслідок тимчасової окупації або збройного конфлікту, захист прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», де представлений широкий діапазон заходів, спрямованих на реінтеграцію територій.

Все вищезазначене стосується і «Середньострокового плану пріоритетних дій Уряду до 2020 року»¹². У відповідному розділі,

¹⁰ Проект Закону «Про внесення змін до деяких законів України щодо надання права на доступ до культурних цінностей та культурних благ внутрішньо переміщеним особам та ветеранам війни» № 3503 від 23.11.2015 // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57164

¹¹ Кабмін затвердив план пріоритетних дій уряду на 2018 р. План пріоритетних дій уряду на 2018 р. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.rbc.ua/ukr/news/kabmin-utverdil-plan-prioritetnyh-deystviy-1522221549.html>

¹² «Середньостроковий план пріоритетних дій Уряду до 2020 року» // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/ua/diyalnist/programa-diyalnosti-uryadu/serednostrokovij-plan-prioritetnih-dij-uryadu-do-2020-roku-ta-plan-prioritetnih-dij-uryadu-na-2017-rik>

присвяченому вирішенню проблемних питань на територіях, що зазнали негативного впливу внаслідок тимчасової окупації або збройного конфлікту, лише завдання інформаційної реінтеграції зазначених територій мають деякий стосунок до такої необхідної культурної політики, тобто культурна діяльність не визначається як пріоритетна у роботі з реабілітації населення, постраждалого внаслідок військових дій.

Слід зауважити, що згідно з Державною цільовою програмою з відновлення та розбудови миру у східних регіонах (затверджена у грудні 2017 р.), заплановано проведення низки заходів за напрямками «Сприяння культурному діалогу та вихованню толерантності» та «Збереження та розвиток історико-культурної та духовної спадщини». Зокрема, заплановано проведення культурних заходів із залученням відомих осіб та активістів з різних регіонів країни, створення центрів культури, дозвілля та розвитку творчої діяльності територіальних громад для вільного доступу до інформації та спілкування в громаді¹³. Однак, оскільки ця програма почала працювати тільки з поточного року, передчасно говорити, наскільки вона є ефективною і чи достатнім є рівень її фінансування.

Наразі доводиться констатувати, що попри велику кількість міжнародних документів, ратифікованих Україною, активність міжнародних гуманітарних місій, величезну роботу волонтерських організацій та творчих колективів, в Україні відсутня належна законодавча база, яка б регламентувала цю роботу. Це стосується і урядових програмах цього напрямку.

Висновки

Гуманітарне співробітництво є одним із найефективніших засобів налагодження діалогу та відновлення толерантності населення на територіях, постраждалих внаслідок конфліктів та військових дій. Культурі у цій справі

¹³ Постанова Кабінету Міністрів України Про затвердження Державної цільової програми відновлення та розбудови миру в східних регіонах України від 13 грудня 2017 р. № 1071 // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnoyi-cilov>

має належати провідна роль, бо культура має належний потенціал для збереження національної ідентичності.

Нехтування можливостями культури у відновленні нормального життя, надаючи перевагу, передусім, економічним, соціальним та адміністративним заходам, є недалекоглядною позицією.

Важливою функцією культури у справі відновлення миру є завдання запобігання впливу деструктивним ідеологічним та інформаційним зовнішнім впливам, до яких вдається країна-агресор, націлених, перш за все, на руйнування свідомості молодого покоління.

Особлива увага має приділятися формуванню культурної політики на територіях, постраждалих внаслідок військових дій в окремих районах Донецької та Луганської областей. Окремої уваги вимагають проблеми соціокультурної реінтеграції переселенців до українського суспільства, а відтак, навіть часткове вирішення цих проблем сприятиме налагодженню міжнаціональної злагоди. Державна політика у сфері культури має сприяти реалізації різноманітних інформаційних, історико-культурних та просвітницьких проектів, спрямованих на формування громадянської позиції та національної ідентичності жителів цих територій. Нині така робота має спорадичний характер.

Відновлення миру через засоби культурної сфери має охоплювати також регіони Сходу та Півдня України, які межують з прифронтовими територіями, бо ці регіони розділяють тягар війни, і там проживає велика кількість переселенців. Термінове започаткування окремої програми внутрішнього культурного туризму працюватиме на зміцнення міжкультурних та міжрегіональних комунікацій українців.

Рекомендації

Кабінету Міністрів України, Міністерству культури України:

- забезпечити включення інструментів культурної політики до кожної державної цільової програми, спрямованої на реінтеграцію окремих територій Донецької та Луганської областей постраждалих від військових дій.

- при підготовці Плану дій уряду на 2019 р. питання культурного розвитку територій, постраждалих внаслідок військових дій, виділити як окремі позиції;

- при підготовці планів заходів, спрямованих на реалізацію державної внутрішньої політики щодо зазначених територій, передбачити фінансування відновлення та роботи базової мережі культурних закладів, їх достатнього кадрового та матеріально-технічного забезпечення.

Комітету Верховної Ради України з питань культури і духовності:

- у підготовці проекту нової редакції Закону України «Про культуру» внести доповнення до статті 4 «Пріоритети державної політики у сфері культури», яке міститиме визначення одним із пріоритетів культурного розвитку завдання формування та реалізації культурної політики, спрямованої на встановлення миру на територіях, постраждалих внаслідок військових дій в окремих районах Донецької та Луганської областей та прилеглих до них територіях;

- ініціювати зміни до Закону України «Про культурний фонд», згідно з якими пріоритетним завданням Фонду має стати підтримка культурних проектів, спрямованих на реінтеграцію територій, постраждалих внаслідок військових дій;

- забезпечити термінове винесення на розгляд Верховної Ради України проекту закону № 3503 від 23.11.2015 «Про внесення змін до деяких законів України щодо надання права на доступ до культурних цінностей та культурних благ внутрішньо переміщеним особам та ветеранам війни».

Міністерству культури України, Міністерству з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України, Міністерству молоді та спорту України, Донецькій та Луганській обласним державним адміністраціям:

- забезпечити створення системи культурних центрів, які б функціонували на постійній основі на територіях, постраждалих внаслідок військових дій;

- розробити окрему цільову державну програму внутрішнього туризму для зміцнення міжкультурних та міжрегіональних комунікацій громадян.

О. Л. Валевський

відділ гуманітарної безпеки

Національний інститут стратегічних досліджень

червень 2018 р.